

УДК 3(34, 37): 340 377 378
DOI <https://doi.org/10.32851/tnv-pub.2021.2.7>

ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ПАТРІОТИЗМУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ КУРСУ «ПРАВознавство» У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Коновалов О.Л. – кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри публічного управління та адміністрування
Херсонського державного аграрно-економічного університету

Стаття присвячена вихованню національної свідомості та патріотизму студентів під час вивчення правознавства у закладах вищої освіти та ролі національної свідомості у формуванні громадянина України.

Акцентовується, що формування національної свідомості є актуальною проблемою та відіграє важливе теоретичне і практичне значення оскільки державотворчі процеси, що відбуваються в незалежній Україні протягом останніх десятиліть зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні.

Стрижнем системи виховання в українській освіті стає національна ідея, яка відіграє роль консолідуючого фактору в становленні молодого покоління, формування у нього активної громадянської позиції, відповідальності за народ, країну і активно допомагає в цьому процесі предмети правознавчого циклу. Зазначені вище аспекти, містяться в освітній програмі курсу «Правознавство» та знаходять відображення у робочих програмах викладачів, а саме у компетентностях і програмних результатах навчання.

У статті доводиться важливість навчальної дисципліни «Правознавство» в закладах вищої освіти в процесі формування національної свідомості студентів початкових курсів.

Ключові слова: правознавство, національна свідомість, патріотизм, громадянське суспільство, державотворчий процес.

Konovalov O.L. Formation of Ukrainian national consciousness and patriotism during the study of the course "Jurisprudence" in higher education

The article is devoted to the education of national consciousness and patriotism of students during the study of law in higher education institutions and the role of national consciousness in the formation of the citizen of Ukraine.

It is emphasized that the formation of national consciousness is an urgent problem and plays an important theoretical and practical significance because the state-building processes taking place in independent Ukraine in recent decades necessitate solving the problem of educating nationally conscious citizens, true patriots loyal to the Fatherland.

The core of the education system in Ukrainian education is the national idea, which plays the role of a consolidating factor in the formation of the younger generation, the formation of an active civil position, responsibility for the people, the country and actively helps in this process subjects of the legal cycle. The above aspects are contained in the educational program of the course "Jurisprudence" and are reflected in the work programs of teachers, namely in the competencies and program learning outcomes.

The article proves the importance of the discipline "Jurisprudence" in higher education institutions in the process of forming the national consciousness of primary school students.

Key words: jurisprudence, national consciousness, patriotism, civil society, state-building process.

Актуальність теми дослідження. Передусім необхідно зазначити, що національна свідомість є дієвим фактором змін не тільки окремих спільнот, але й державотворення в цілому. Огляд суспільних процесів, що мають місце в новітніх державах, переконливо показує, що більші досягнення здобуваються там, де вищий рівень національної свідомості нації та її еліти. Показові щодо цього приклади надають світу Литва, Латвія, Естонія, Польща та інші країни. Необхідно

усвідомлювати, що особливої уваги нині потребує проблема формування та виховання національної свідомості студентів, набуття ними соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, формування особистісних рис громадянина-патріота української держави незалежно від національної приналежності, особливо в умовах проведення Операції об'єднаних сил на сході України. Формування національної свідомості є актуальною проблемою та відіграє важливе теоретичне і практичне значення оскільки державотворчі процеси, що відбуваються в незалежній Україні протягом останніх десятиліть зумовлюють необхідність вирішення проблеми виховання національно свідомих громадян, справжніх патріотів, відданих Вітчизні.

Стрижнем системи виховання в українській освіті стає національна ідея, яка відіграє роль консолідуючого фактору в становленні молодого покоління, формування у нього активної громадянської позиції, відповідальності за народ, країну і активно допомагає в цьому процесі предмети правознавчого циклу. Зазначені вище аспекти, містяться в освітній програмі курсу «Правознавство» та знаходять відображення у робочих програмах викладачів, а саме у компетентностях і програмних результатах навчання.

Тому **метою даної статті** є доведення важливості навчальної дисципліни «Правознавство» в закладах вищої освіти в процесі формування національної свідомості студентів початкових курсів.

Завдання статті: 1) розкрити терміни «національна свідомість», «патріотизм»; 2) визначити основних науковців, які займалися даною проблемою; 3) проаналізувати особливості становлення національної свідомості українців та їхні основні риси; 4) узагальнити особливості впливу формування національної свідомості на державотворчі процеси в Україні; 5) довести важливість курсу «Правознавство» у формуванні зазначених понять.

Над проблемою національної свідомості вже давно працюють вчені, які розуміють її як духовний феномен, як сукупність релігійних, філософських, моральних, правових та естетичних цінностей і правил. Будучи матеріалізованою в політичних, соціально-економічних та правових інститутах, національна свідомість функціонує як форма суспільного устрою, як єдність державних, релігійних та громадських інституцій.

Конкретний зміст та якість національної свідомості визначають характер суспільного життя через мету, мотиви, способи і форми діяльності людей, а також вольову складову, яка відображає здатність людей перебороти труднощі заради досягнення того, що є мотивом і метою. Злети й падіння національної свідомості безпосереднім чином впливають на злети й падіння суспільства, його соціально-політичний і економічний розвиток [3, с. 12].

Серед науково-практичних проблем питання сутності, змісту та соціальної ролі національної свідомості та патріотизму чи не найчастіше розглядається науковцями. Аналізу ролі та значення окреслених понять присвячені роботи як зарубіжних філософів, психологів, істориків, правознавців (М. Вебера, Х. Ортеги-і-Гассета, Е. Гелнера, А. Сміта, З. Фрейда, К.Г. Юнга, Г. Лейбона), так і українських учених, які внесли найбільший вклад у формування української національної свідомості: П. Могили, І. Максимовича, Г. Сковороди, М. Шашкевича, Я. Головацького, Т. Шевченка, І. Франка, М. Міхновського, Д. Донцова, О. Кониського, М. Грушевського, Л. Юркевича, В. Вінниченка, Є. Петрушевича та інших. У їхніх працях визначалися роль і місце українського народу у світовій історії, основні орієнтири національної свідомості, шляхи її формування. Сьогодні зазначені аспекти

у своїх дослідженнях продовжують висвітлювати такі науковці: В. Андрущенко, А. Бичко, М. Вівчарик, В. Горський, Я. Грицак та інші.

Зазначимо, що в українській науці та, на жаль, правотворчості й нині існує певний комплекс меншовартості, коли неодноразово вчені та вітчизняний законодавець інколи бездумно запозичують досвід зарубіжних країн, особливо Російської Федерації, щодо вирішення деяких практичних проблем чи урегулювання певних сфер суспільного життя, незважаючи на абсолютно різні геополітичні, геостратегічні, національні та інші фактори, що мають бути враховані при визначенні авторських пропозицій, прийнятті нормативно-правових актів чи розбудові незалежної і соборної української державності [7, с. 231].

Національна свідомість – це структурний компонент суспільної свідомості, який визначається ментальними характеристиками та аксіологічними орієнтаціями, що визначають буття представника того чи іншого народу в його етнокультурному розвитку. В процесі історичного формування, зумовленого природними нахилами і здібностями, національна свідомість набуває здатності якісно впливати на вдосконалення людської духовності.

Відтак вона є головним чинником самореалізації особистості, ключем до вирішення проблем складного, суперечливого, соціально незахищеного суспільства. Національно свідома людина здатна не тільки опредметнити власне фізіологічне та психічне буття, але й зробити предметом свого пізнання все, зокрема і саму себе, для потреб втілення національної ідеї в перспективу життя народу, поширити світ культури своєї Вітчизни у вимір «світового» буття.

Національна свідомість існує одночасно і як щось індивідуальне, власне, і як суспільна свідомість. У першому випадку вона належить окремій людині, несе на собі відбиток її особистості, особистісних рис характеру.

В умовах формування в Україні громадянського суспільства, яке передбачає розбудову Української суверенної, правової, демократичної держави, особливо гостро постає потреба в становленні громадянина, як культурно-освіченої, творчої, високодуховної, всебічно розвиненої, гуманістично спрямованої особистості зі своїм сформованим світоглядом, з почуттям патріотизму. У зв'язку з цим виховання патріотизму, як духовно-моральної якості української молоді, є нагальною потребою держави.

Патріотичне виховання особистості на заняттях з правознавства розглядається як джерело духовного, політичного і економічного становлення країни, її цілісності і безпеки. Провідним шляхом вирішення окресленого завдання є створення ефективної системи патріотичного виховання сучасної молоді людини, спрямованої на формування національної самосвідомості, соціально-політичної, правової культури.

Цілі і завдання національної системи виховання досягаються насамперед через глибоке і всебічне оволодіння студентами змістом освіти, який має втілювати в собі національні та загальнолюдські цінності. Велике значення в цьому відіграють і завдання офіційної влади, яка формує парадигму освітнього процесу в державі на багато років вперед, визначає концепцію розвитку кожної особистості та українського суспільства загалом.

Виховні завдання, які ставляться на заняттях з правознавства, завдання національно-патріотичного виховання розуміються завжди суб'єктивно. Істина завжди трактується однаково: як таке твердження, яке відповідає реальному стану речей. І саме тому правознавство, як навчальний предмет, переслідує мету наукового викладу матеріалу, тобто такого, який забезпечує пізнання студентами соціальної

дійсності, ознайомлення з обґрунтованими за всіма правилами поведінки, які встановлені у державі на законодавчому рівні.

На цій основі здійснюється також і національно-патріотичне виховання під час вивчення курсу «Правознавство». Завдання якого є:

- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки – Герба, Прапора, Гімну України;

- сприяння набуттю молоддю соціального досвіду, успадкування правових надбань українського народу;

- формування духовних цінностей українського патріота: почуття патріотизму, національної свідомості, любові до українського народу, його історії, Української Держави, рідної землі, родини, гордості за минуле і сучасне на прикладах героїчної історії українського народу та кращих зразків культурної спадщини;

- відновлення і вшанування національної пам'яті;

- утвердження в свідомості громадян об'єктивної оцінки ролі правоохоронних органів, українського війська, спадкоємності розвитку Збройних Сил у відстоюванні ідеалів свободи та державності України і її громадян від княжої доби, Гетьманського козацького війська, військ Української народної республіки. Січових стрільців, Української повстанської армії до часів незалежності;

- формування психологічної та фізичної готовності, молоді, до виконання громадянського та конституційного обов'язку щодо відстоювання національних інтересів та незалежності держави, підвищення престижу, розвиток мотивації молоді до державної та військової служби;

- відродження та розвиток українського козацтва як важливої громадської сили військово-патріотичного виховання молоді;

- створення умов для розвитку громадянської активності, професіоналізму, високої мотивації до праці як основи конкурентоспроможності громадянина, а відтак, держави;

- сприяння розвитку фізичного, психічного та духовного здоров'я, задоволення естетичних та культурних потреб особистості;

- виховання здатності протидіяти проявам аморальності, правопорушень, бездуховності, антигромадської діяльності;

- створення умов для посилення патріотичної спрямованості телерадіомовлення та інших засобів масової інформації при висвітленні подій та явищ суспільного життя [3].

Великий вплив на психологію молоді відіграє ідея, що українці – це мирна нація, яка не переслідує ніяких загарбницьких цілей. Це викликає почуття національної гордості. Образ Української держави в свідомості учнів і студентів стає вагомим, вони пишаються культурними й інтелектуальними здобутками, яких досягла українська нація.

Більшість дослідників схилиються до того, що українцям властива така психологічна риса, як інтровертованість. Ця особливість виявляється в певній спрямованості на свій власний внутрішній світ, на проблеми передусім власного соціуму. Саме тому в українському суспільстві родина і найближча громада відігравали велику роль і мали особливу цінність.

Інтровертованість виявляється також у миролюбності, не схильності до агресії та насильства, зосередженості на своїй внутрішній свободі. Певна закритість для зовнішнього світу породжує особистісну стриманість, витривалість та впевненість у досягненні задумів [3].

Майже всі дослідники визначають таку характерологічну рису українців, як індивідуалізм. Ця риса видається дещо небезпечною, оскільки індивідуалізм може

виявлятися у схильності до непокори і вести до заперечення будь-якої влади. Важливою рисою характеру українців (як конкретної особи, так і етнічної групи) є також здатність до саморегуляції. Ця особливість може розглядатися як рівень самостійності, розвитку, боротьби за своє життя.

Ще однією з домінуючих рис українського національного характеру є його емоційність. Дослідники вказують на підвищену чутливість української душі, її вразливість, схильність ображатися і – відповідно – слабку вольову регуляцію. Підвищена ж чутливість до всього, що оточує, зокрема, і до взаємин з іншими людьми інколи поєднується в українців з певною амбіційністю. Недостатня розвиненість соціальної волі також виокремлюється багатьма дослідниками українського етносу. Перевага емоційності, споглядальності, мрійливості над волею в характері українця часто призводила до того, що поставлені цілі не були досягнуті або реалізувалися дещо не так, як було задумано, наприклад, президентські чи парламентські, місцеві вибори, [6, с. 12].

Неадекватність вольової регуляції відбивається і в такій характерологічній рисі, як упертість, що також зазначається в багатьох дослідженнях. Ця особливість поведінки виявляється у прагненні діяти по-своєму, всупереч розумним доказам чи порадам [6, с. 12].

Національна свідомість українців формувалась у різних світах під австро-угорським, польським та російським гнітом. Метрополії, усвідомлюючи величезний потенціал національно-визвольного руху, системно і послідовно, насиллям і підкупом, відкритою неправдою або зміщенням акцентів деформували національну свідомість. В український розум на рівні свідомості та підсвідомості імплантувалось розуміння себе як чогось вторинного, аморфного, забитого, здатного виконувати лише найпростішу і найменш престижну роботу [5, с. 163].

Зараз намітилась тенденція певної романтизації українського характеру, возхвалення його емоційно-пісенно-поетичної вдачі. Це заспокоює і заважає помічати, а, відповідно, глибоко вивчати ті зміни, часто і негативні, які розвиваються у характері значної частини українства. До них належать надмірний і часто безпідставний оптимізм, що переходить в ейфоричний стан, переживання настроєності над тверезими розрахунками, надмірне покладання на ласку Божу та безпідставне очікування допомоги з боку, заздрісність і неправильне розуміння необхідності владних структур та ін. [5, с. 164].

Геополітичне розташування України між Сходом і Заходом, сильні кількасотлітні впливи інших країн, багатотисячова відсутність власної державності породили певну різницю в характерах українців. У східних областях характер частини зрусифікованих українців відзначається простотою, грубоватістю, безпеліційною прямою, нехтуванням формою тощо. В західних характерах забагато елементів польського впливу – показна солодкавість, нещирість, сюсюкання, непотрібна і прихована хитрість та ін. Будучи за духом українцями, але наслідуючи чужу форму, в характері виникає конфлікт між внутрішніми бажаннями і способами їхньої зовнішньої реалізації [7, с. 240].

Отже, в оцінці українського характеру є низка суперечностей. Наприклад, немає єдності в питаннях: індивідуалістичні чи колективістські риси характеру притаманні українцям; «вимиваються» чи розвиваються лицарські компоненти характеру українців – мужність, сміливість, розумний ризик та ін.; якими є особливості впливу сьогоденних ринкових відносин та складного геополітичного становища в умовах відродження і становлення державності України на характер і націю.

Слід відзначити, що наша національна історія та правова культура має духовну основу. Тому заняття з правознавства тісно пов'язані із знаннями, здобутими студентами під час вивчення інших предметів, зокрема історії, української літератури і мови, національної культури.

Національну свідомість молоді під час вивчення правознавства виховують переконанням у тому, що студенти – не пасивний матеріал, а творці нашої держави, історії і повинні активно впливати на розбудову нашої Батьківщини у недалекому майбутньому як активні суб'єкти громадянського суспільства. На заняттях з правознавства закладається ідея того, що студенти це свідомі і активна частина української нації, які здатні змінити навколишню дійсність завдяки своїм активним діям, висловлюванням власної громадянської позиції і знання даного предмету лише допомагають в цьому.

Це відчуття формує у них національне духовне усвідомлення причетності до дальшої долі українського народу, своєї рідної землі.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства найактуальнішим є саме національний аспект соціалізації особистості, свідоме віднесення молоддю себе до української нації, відчуття себе її частиною, підготовка до свідомої активної участі в житті української держави. На заняттях з правознавства здійснюється виховання національної свідомості, гідності та честі в гармонійному поєднанні національних і загальнолюдських цінностей, утвердження ідеалів гуманізму, демократії, добра й справедливості.

Національна свідомість виконує важливу роль у підвищенні моралі особистості, стимулює доброзичливість і милосердя, співпереживання в біді і горі інших людей-співвітчизників, представників як своєї, так і інших національностей. Сформована національна самосвідомість сприяє пізнанню самого себе, своїх почуттів і думок, потреб та інтересів, інших позитивних якостей, стимулює глибоку любов до людей, професії, Батьківщини. Отже, коли йдеться про національно-культурне буття, зокрема, про життя молоді, її місця в сучасному українському суспільстві, можливості активного, творчого самоствердження, повноцінного культурного розвитку, то правомірною є постановка питання формування національної свідомості, що має безпосереднє відношення до процесу освіти і виховання молоді – майбутнього нашої держави. Саме тому у закладах вищої освіти велике значення у формуванні національної свідомості студентів відіграє навчальна дисципліна «Правознавство».

Отже, виховання громадянина завжди було найважливішим завданням суспільства. Події, які ми пережили упродовж 2013–2014 рр. і які переживаємо зараз засвідчили, що проголошена у 1991 р. державна незалежність потребує постійного захисту і глибокого розуміння, оцінки того що відбувається навколо нас. Очевидним є факт, що в сучасних умовах суспільствознавча освіта виступає своєрідною серцевиною моральності, патріотичності, правової культури і поведінки, формування честі і гідності у молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Киричук О.В. Ментальність: сутність, функції, генеза. Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості: Тези доповідей та матеріали міжнар. наук. конф. ч.1. Київ-Луцьк, 1994. С. 11.
2. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія / Упоряд., приміт. І.П. Бетко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
3. Кресіна І.О. Національна свідомість: сутність, основні складові та рівні функціонування. *Нова політика*. 1998. С. 12–19.

4. Кульчицький О. Проблематика взаємин етнопсихології і диференціальної психології релігії. *Релігія в житті українського народу. Зб. матер. наук. конференції у Рокка ді Папа (18-20.X.1963) / За ред. В. Янева. Мюнхен-Рим-Париж, 1966. С. 65–75.*
5. Лозко Г.С. Українське народознавство. Київ : Видавництво «Артеку», 2004. 474 с.
6. Маланюк М. Ще раз про самосвідомість українців. *Рідна школа. 1995. № 7-8. С. 12–17.*
7. Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. Київ : Смолоскип, 2000. 872 с.
8. Сміт Е.Д. Національна ідентичність (пер. з англ.). Київ: Основи, 1994. 234 с.

REFERENCES:

1. Kyrychuk, O.V. (1994). Mentalnist: sutnist, funktzii, heneza. Mentalnist. Dukhovnist. [Mentality: essence, functions, genesis. Mentality. Spirituality. Self-development of personality] *Abstracts and materials of international. Science. conf. part I. Kyiv-Lutsk [in Ukrainian].*
2. Kostomarov, M.I. (1994). Slovo'ianska mifolohiia [Slavic mythology] I.P. Betko, A.M. Polotai (Eds.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Kresina, I.O. (1998). Natsionalna svidomist: sutnist, osnovni skladovi ta rivni funktsionuvannia. [National consciousness: essence, main components and levels of functioning]. *Nova polityka – New policy, 12–19 [in Ukrainian].*
4. Kulchytskyi, O. (1966). Problematyka vzaiemyn etnopsykholohii i dyferentsialnoi psykhologhii relihii. Problems of the relationship between ethnopsychology and differential psychology of religion. *Relihiia v zhytti ukrainskoho narodu – Religion in the life of the Ukrainian people. Coll. mater. Science. conference in Rocca di Papa (18-20.X.1963). V. Yanev (Ed.) Miunkhen-Rym-Paryzh, 65–75 [in Ukrainian].*
5. Lozko, H.S. (2004). *Ukrainske narodoznavstvo [Ukrainian ethnography]. Kyiv: Vydavnytstvo «Artek», 2004. 474 s. [in Ukrainian].*
6. Malaniuk M. (1995). Shche raz pro samosvidomist ukraintsiv [Once again about the self-consciousness of Ukrainians]. *Ridna shkola – Native school, 7-8, 12–17 [in Ukrainian].*
7. *Natsionalizm: Antolohiia [Nationalism: An Anthology]. (2000). O. Protsenko, V. Lisovyi (Eds.) Kyiv: Smoloskyp, 872 s. [in Ukrainian].*
8. Smit E.D. (1994) Natsionalna identychnist (per. z anh.). [National identity (translated from English)]. Kyiv: Osnovy, 234 s.